

I S T O R I E

Georgiana Țăranu (n. 1987) predă istorie la Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța. Și-a susținut teza de doctorat la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. A întreprins stagii de cercetare în arhivele din Roma și Vatican. Pe lângă studii și articole de specialitate, publicate în reviste de profil, a mai publicat lucrarea *Nicolae Iorga și Italia lui Mussolini. Studii* (2015), și a coordonat, alături de Daniel Citirigă și Adrian-Alexandru Herța, volumul *Intelectualii politici și politica intelectualilor* (2016). În afara activității didactice și de cercetare, este implicată în activități de popularizare a istoriei.

GEORGIANA ȚĂRANU

NICOLAE

IORGA

**ȘI SEDUCȚIA
FASCISMULUI ITALIAN**

HUMANITAS

Referenți științifici: Alina Pavelescu, Cristian Vasile

Redactor: Octavian-Adrian Negoită
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2025

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Țăranu, Georgiana
Nicolae Iorga și seducția fascismului italian /
Georgiana Țăranu. – București: Humanitas, 2025
Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-50-8802-6

930

929

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

Mulțumiri	9
Lista abrevierilor	11
1. Argument	13
2. Intelectualii și politica radicală	23
3. <i>Avanti</i> . Iorga înainte de Iorga	40
4. <i>Legato</i> . Iorga și Italia înainte de Mussolini	54
5. <i>Simile</i> . România și Italia înainte de Mussolini	59
6. <i>Uniti, eppure divisi</i> . Victoriile care dezbină	64
7. <i>Nemesi</i> . Averescu	75
8. <i>Pesante</i> . Un om politic izolat	78
9. <i>A modo suo</i> . „Paradiplomația“ lui Iorga	83
10. <i>Contromano</i> . Între Franța și Ungaria	91
11. <i>Della prima ora</i> . Reacții la marșul asupra Romei	100
12. <i>Senza</i> . Imposibila imitație	116
13. <i>Gambetto</i> . Ocuparea insulei Corfu	133
14. <i>Distinguo</i> . Acomodarea cu fascismul	136
15. <i>Lusingando</i> . Tatonări reciproce	148
16. <i>Crescendo</i> . Începutul gloriei lui Mussolini	157
17. <i>Vivacissimo</i> . O lună de miere, o trădare și un aliat prețios . . .	166
18. <i>Marcia funebre</i> . Incertitudini politice românești și certitudini fasciste	181
19. <i>Andante energico</i> . O nouă eră fascistă	200

20. <i>Da capo</i> . Restaurația	203
21. <i>Accelerando</i> . Iorga, profil de lider providențial	209
22. <i>Presto con leggerezza</i> . Un nou guvern italo-fil la București	216
23. <i>Tornante triste</i> . Eșecul politic și refugiul	239
24. <i>Falsetto</i> . Mussolini <i>versus</i> Hitler	242
25. <i>Appassionato</i> . Mussolini, portret de dictator providențial	251
26. <i>Con abbandono</i> . Legitimarea războiului din Etiopia	263
27. <i>Diminuendo</i> . „Dezvrăjirea“	282
28. <i>Alla fine dei conti</i> . Italia, cu sau fără Mussolini	295
Concluzii	305
Note	315
Bibliografie selectivă	379
Indice	403

*Dedic această carte celor două familii care
m-au susținut în lungii ani de cercetare și fără
ajutorul cărora acest proiect nu ar fi fost posibil:
Viorica, Constantin, Paula și Daniela
&
Ilinca și Cristian, Stela și Ștefan*

MULȚUMIRI

A durat mult timp ca această carte să apară. A fost precum o lungă călătorie cu trenul care părea, uneori, că nu va mai ajunge la destinație. Pe parcursul anilor de locuit în acest tren am primit susținere de la multe persoane și am acum ocazia, atât de plăcută pentru mine, să le mulțumesc public.

Le rămân profund îndatorată mentorilor alături de care am pornit pe acest drum. Florin Anghel, cu viziunea și spiritul său critic, a fost esențial în prima parte a formării mele ca cercetător. Ileana Căzan mi-a îndrumat teza de doctorat cu multă generozitate și a continuat să mă susțină și să creadă în mine până la capăt. Din dialogul mereu provocator cu Daniel Citirigă, desfășurat pe parcursul multor ani, mi-am luat constant reperele intelectuale care m-au ghidat în scrierea acestei cărți. Alături de Adrian-Alexandru Herța am înfiripat, pentru prima dată, această temă de cercetare, iar prietenia cu care m-a însoțit în toți acești ani a fost neprețuită. Gabriel Stelian Manea mi-a fost un coleg și un prieten ideal pe tot parcursul formării mele și al scrierii acestei cărți. Metin Omer a rămas același prieten statornic, care mi-a oferit permanent încredere și sprijin. Toți au ajutat cartea sau autoarea să devină mai bună și le sunt profund recunoscătoare.

Mulțumirile mele istoricilor Ovidiu Cristea, Bogdan C. Iacob și Mihai Ghițulescu, care au citit cu generozitate manuscrisul, integral sau parțial, și m-au ajutat să îl îmbunătățesc. Le mulțumesc, de asemenea, celorlalți istorici care au dedicat timp lecturii anumitor capitole și mi-au oferit sugestii importante: Alberto Basciani, Camelia Zavarache și Radu Tudorancea. Andrei Pippidi mi-a oferit accesul la documente aflate în Arhiva privată Iorga–Pippidi, fapt ce a fost posibil grație silințelor Ralucăi Tomi, drept pentru care le mulțumesc.

Le sunt recunoscătoare și altor oameni dragi care au citit părți din manuscris, oferindu-mi păreri sincere: Alexandru Gabor, Eduard Aliman, Teo Soos și Cristian Pîrlogea.

În viața fiecăruia există, cred, acei oameni pentru a căror prezență te simți pur și simplu binecuvântat. Pentru mine ei sunt Adina, Vio, Raluca și Luci.

Mai sunt și alții care, deși doresc să rămână anonimi, mi-au fost un punct de sprijin în momente dificile ale acestei călătorii. Le rămân recunoscătoare.

La Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, unde mi-am susținut doctoratul, am avut șansa de a crește într-un climat extrem de stimulant intelectual, alături de profesori și colegi admirabili, care m-au inspirat prin cercetările lor. De asemenea, le rămân îndatorată.

Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța mi-a oferit un cadru instituțional și uman prietenos, în care am putut duce la capăt acest proiect. Mă simt norocoasă că am beneficiat de colegi și studenți care mi-au oferit o a doua „familie”, și lângă care simt că profesia didactică devine un privilegiu.

Aș dori să-i mulțumesc în mod special lui Radu Gârmacea pentru felul în care a crezut de la bun început în această carte, care altfel cine știe cât mai stătea în manuscris în căutarea unor noi și noi surse sau lecturi. Le mulțumesc și celor doi referenți pentru profesionalism. Îi sunt recunoscătoare redactorului editurii, Octavian-Adrian Negoită, precum și întregii echipe de la Humanitas pentru tot ce au făcut ca această carte să fie cât mai bine pusă în valoare.

Ideile și orice alte eventuale erori îmi aparțin.

LISTA ABREVIERILOR

AAV	Archivio Apostolico Vaticano, Vatican
ACNSAS	Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
ACS	Archivio Centrale dello Stato, Roma
ADMAE	Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe
ANIC	Arhivele Naționale Istorice Centrale
ASDMAE	Archivio Storico-Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Roma
AGR	Affari Generali e Riservati
BAR	Biblioteca Academiei Române
DBFP	Documents on British Foreign Policy
DDI	I Documenti Diplomatici Italiani
DDF	Documents Diplomatiques Français
doc.	document
dos.	dosar
DGPS	Direzione Generale Pubblica Sicurezza
FNR	Fascia Națională Română
ICR	Institutul Cultural Român
ISPMN	Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
LANC	Liga Apărării Naționale Creștine
MinCulPop	Ministero della Cultura Popolare
MNFIR	Movimento nazionale fascista italo-romeno / Mișcarea națională fascistă italo-română
<i>NR</i>	<i>Neamul Românesc</i>
<i>NRpP</i>	<i>Neamul Românesc pentru Popor</i>
NuPIE	Nuclei per la propaganda in Italia e all'estero
PND	Partidul Naționalist Democrat
PNF	Partito Nazionale Fascista
PNL	Partidul Național Liberal

PNT Partidul Național Țărănesc
RI *Revista Istorică*
SMIC *Studii și Materiale de Istorie Contemporană*
tel. telegramă
Tip. Tipografia
vol. volum

ARGUMENT

Ideile par să ne seducă uneori mai mult decât oamenii. Nicolae Iorga n-a făcut excepție. Ca profesor universitar, istoric, jurnalist, om politic, scriitor, dramaturg și poet, el a fost fascinat de ideea națională, influențându-și decisiv contemporanii prin modul de promovare al acesteia. Iorga a fost atras și de alte idei ale epocii, printre care cea a mesianismului carismatic, pe care l-a crezut întruchipat în Benito Mussolini. Pornind de aici, cartea tratează acest subiect, rămas aproape necunoscut: admirația și susținerea istoricului român pentru dictatorul Italiei fasciste.

Această dimensiune este esențială pentru a înțelege mai bine gândirea și activitatea politică a lui Iorga. Un cititor aflat la primul contact cu opera istoricului ar fi, probabil, uimit să găsească în textele conferințelor sale de la universitate, de la Vălenii de Munte sau de la radio că Mussolini a fost numit, de-a lungul a mai bine de zece ani, „cel mai strașnic creator în toată Europa“, „făcătorul de minuni“, „omul extraordinar pe care soarta-l dăduse dinastiei de Savoia ca și Italiei“; sau că Iorga, în calitate de prim-ministru, a luat ani la rând apărarea Italiei în Parlament în fața opoziției care critica discursul revizionist al lui Mussolini; sau că, în 1935, atunci când Italia fascistă invadea Etiopia, Iorga prezenta războiul colonial ca pe o misiune de civilizare a unui popor inferior. Nimic însă despre bombardamentele și gazele toxice folosite de regimul lui Mussolini împotriva africanilor, ci doar o pledoarie despre o colonie de esență pur romană, o dovadă de „trezire a energiilor latinității“ și de milă creștină. Ba dimpotrivă, cititorul ar descoperi mândria istoricului român de a se fi pus în serviciul unui „strălucit triumf“ al

italienilor, pe care „în clipele cele mai grele, am putut să-i ajut cu mijloacele mele puține“¹. Poate că cea mai impresionantă dovadă a relației care s-a stabilit între Iorga și Italia lui Mussolini a fost faptul că, în ultimele sale luni de viață, în fața amenințărilor cu moartea formulate de legionari, unii cunoscuți i-ar fi sugerat istoricului să se refugieze în Casa Romena, institutul cultural pe care îl fondase la Veneția. Or posibilitatea de a te simți mai în siguranță, în noiembrie 1940, în Italia fascistă – intrată în război în luna iunie a aceluiași an – decât în România legionară ne arată relația privilegiată pe care Iorga a construit-o cu regimul lui Mussolini, precum și pe cea complicată pe care a avut-o cu fascismul românesc.

Pentru o lungă perioadă, atât cărțile de istorie, cât și memoria colectivă i-au rezervat lui Iorga un discurs triumfalist și aproape fără pată. Istoric și om de cultură, care a scris enorm și despre care se scrie foarte mult an de an, el are parte de mai puține studii critice, cum se întâmplă adesea cu autorii canonici. Accesul la opera sa, precum și modul de abordare au fost puternic marcate de evoluțiile politice și ideologice. Comuniștii l-au pus rapid la index în 1948, cu tot cu textele care găzduiau referințele sale favorabile la adresa dictaturii italiene. Mai târziu, pragmatici, tot ei l-au reevaluat în contextul mimării „dezghețului“ și al cultivării valorilor trecutului.² Dar, așa cum arăta Lucian Boia, „s-a părut că este o recuperare, acolo unde în primul rând a fost o manipulare“³. Iorga a ajuns rapid din proscris în vârful panteonului național comunist, atingându-se un adevărat „cult al personalității“ acestuia, în cheia excepționalismului românesc, care pregătea terenul pentru cultul lui Nicolae Ceaușescu.⁴

Paradigma oficială de interpretare a lui Iorga era dată în 1966 de Titu Georgescu. Acesta stabilea că „antihitlerismul, [și] antifascismul manifest“ ale lui Iorga constituiau „poziția [sa] de onoare“, scrierile „aproape fără excepție“ purtând „pecetea antifascismului“.⁵ Nu se făcea vreo diferență între atitudinea față de nazism, legionarism sau fascismul italian. Alți autori sau editori ai operelor lui Iorga dintre anii 1965 și 1989 au ales strategii diferite. Barbu Theodorescu, fost bibliotecar și colaborator apropiat al istoricului, căruia i-a realizat numeroase bibliografii și singura biografie încercată de un autor

român, a descris locul special pe care Italia l-a ocupat în viața și opera lui Iorga, evitând să spună că era vorba, în perioada interbelică, de un regim fascist.⁶ Criticul și istoricul literar Valeriu Râpeanu, director la acel moment al Editurii Eminescu, a admis, în premieră, simpatia lui Iorga pentru Mussolini, într-un studiu introductiv din 1976, care însoțea autobiografia istoricului. Deși din autobiografie fuseseră eliminate pasajele problematice, precum audiența lui Iorga la Mussolini sau alte remarci apreciative, editorul recunoștea opțiunea filofascistă a istoricului, gest care avea apoi să fie nuanțat considerabil în ediția din 1984.⁷ Un alt editor, scriitorul și criticul literar Lucian Cursaru, menționa și el „confuzia“ lui Iorga în privința regimului fascist: „obsedat de iubirea sa pătimașă pentru Italia, [istoric] va încerca să justifice agresiunea colonială a acesteia“. Cursaru nu lămură mai departe ce a însemnat acest partizanat.⁸

Cea mai importantă monografie românească dedicată activității politice a lui Iorga, semnată de Petre Țurlea, amintea câteva „tendențe“ de apropiere a istoricului de Italia și, în rest, evidenția doar rezervele acestuia față de Mussolini care, după cum vom vedea, au fost rare.⁹ Nici după căderea regimului comunist situația nu s-a schimbat multă vreme în această privință, scrierile despre gândirea și activitatea politică ale lui Iorga privilegiind o linie apologetică. Luându-se ca repere atitudinile sale politice considerate până azi meritorii, personalitatea lui Iorga a fost abordată în istoriografie, în general, preponderent elogios: adversar al comunismului și nazismului, al lui Stalin și Hitler, al revizionismului, al imperiilor care amenințau dreptul la viață al statelor mici etc.¹⁰ Admirația sa pentru Italia lui Mussolini nu corespundea cu acest tablou, ci, dimpotrivă, părea să-l submineze.

În ansamblu, istoriografia din perioada comunistă, cu reflexe vizibile și în anii '90, a produs mai degrabă mistificări pe acest subiect, iar cea recentă ne-a oferit rareori răspunsuri.¹¹ O contribuție principală îi aparține singurei biografii dedicate lui Iorga după 1989, scrisă de istoricul american Nicholas M. Nagy-Talavera. El a discutat deschis despre sprijinul lui Iorga pentru Mussolini, dar a dat și explicații contradictorii despre motivația și dimensiunile angajamentului filofascist.¹² Dificultatea de

asumare a unor aspecte incomode din trecut, care a caracterizat dezbaterile istoriografice românești din anii 2000, a dus la un regres în privința discursului critic pentru analizarea omului politic Nicolae Iorga. Unii editori sau autori, care au admis cândva relația complicată a lui Iorga cu fascismul italian, n-au mai făcut-o ulterior, descriindu-l ca fiind „consecvent [...] față de oricare formă de extremism și de imperialism”¹³. În general, așa cum remarca istoricul Oliver Jens Schmitt, Iorga rămâne în continuare „obiectul unei venerații care se perpetuează până azi în rândurile publicului larg, de cele mai multe ori complet necritic”¹⁴.

Pe harta biografiei politice a lui Iorga, discuția despre slăbiciunea sa pentru Mussolini ne lasă așadar încă într-o zonă gri, între denaturările perioadei comuniste și tăcerile¹⁵ sau admitterile succinte de după 1989.¹⁶ Să fie vorba și despre izul ei demitizant, care o face un subiect intimidant? Greu de spus. Dar dacă ar fi la mijloc o astfel de teamă, așa cum scria Konrad Lorenz, „orice pericol își pierde considerabil din capacitatea de a ne îngrozi dacă îi sunt cunoscute cauzele”¹⁷. Și în cazul lui Iorga, dacă ne dorim un discurs istoric eliberat de teamă, acest important capitol de biografie trebuie scris.

*

Iorga a fost un personaj cu totul ieșit din comun, cu o operă copleșitoare și o biografie pe măsură. Istoricul Peter Burke l-a inclus printre cei 500 de polimați ai Occidentului – încadrare înțeleasă aici în sens larg, european și transatlantic –, adică printre acei „monștri de erudiție” care au contribuit la istoria cunoașterii în mai multe discipline. Este unul din cei doi români care figurează pe această listă.¹⁸ Pe de o parte, Iorga a jucat un rol de lider cultural și naționalist, care a ajuns să fie canonizat simbolic încă din timpul vieții cu apelative de tipul *profet*, *patriarh*, *geniu*, *titan*, *mântuitor*. Pe de altă parte, a fost și un actor tipic al sistemului politic, în calitate de deputat, senator, prim-ministru, ministru și consilier regal. A fost acel gen de „titan bizar” și inegal (după cum îl descria Tennyson pe Victor Hugo¹⁹). În orice caz, a fost adeseori un partener incomod pentru contemporani, după cum incomode au fost (și rămân) multe din opțiunile sale politice.

Simpatia lui Iorga pentru dictatura lui Mussolini pare plină de contradicții și incompatibilități, sau, așa cum scria încă din 1992 istoricul american Paul Michelson, cu cât îl studiezi mai mult pe Iorga, cu atât găsești mai multe paradoxuri.²⁰ Este posibil ca atitudinea lui Iorga față de Mussolini să fi fost ocolită și pentru că ea se înscrie în această logică a paradoxurilor, fiind întortocheată, deloc simplu de explicat. Cele câteva paradoxuri pe care le-am identificat, și pe care le voi aborda în carte, ar fi următoarele: cum s-a împăcat tradiționalistul Iorga cu proiectul modernist fascist, care promitea fondarea unei noi civilizații și a unui om nou? Cum a conciliat disprețul său pentru utilizarea forței brute cu o mistică fascistă care exalta violența, spiritul antipacifist și militarizarea societății? De ce a susținut cu atât de multă vervă cauza fascismului italian, în timp ce l-a condamnat dur pe cel autohton, indiferent de forma pe care a luat-o? Cum de a putut susține un lider cu un discurs revizionist în timp ce depunea eforturi serioase pentru a legitima statu-quo-ul european obținut la Conferința de Pace de la Paris? A fost fascismul italian acceptat în totalitate de către Iorga? Dacă nu, care au fost aspectele aprobate și care au fost cele respinse? Și care este, de fapt, relevanța reconstituirii unui asemenea segment de biografie intelectuală și politică?

Mai întâi, importanța subiectului ține de faptul că dimensiunea italiană a vieții și operei lui Iorga este o parte esențială a biografiei sale. Așa cum s-a dedicat Italiei și înainte, dar mai ales după venirea la putere a lui Mussolini, istoricul nu a mai făcut-o cu nici un alt spațiu cultural și politic, nici măcar cu Franța sau Polonia, ambele admirate și aliante ale României interbelice. Și așa de intens cum s-a angajat public în favoarea fascismului italian, Iorga nu a mai făcut-o cu nici un alt regim politic contemporan. A lăudat politicile lui Mussolini, i-a justificat greșelile și s-a abținut constant să critice excesele dictaturii italiene. Fie că s-a aflat în audiență la regele Iugoslaviei, la un prânz la Paris cu intelectuali francezi de stânga, sau la Universitatea din București, fie că a scris articole de gazetă, memorii sau note de călătorie, Iorga a conturat neobosit o imagine favorabilă dictaturii italiene începând din 1922 și până spre finalul anilor '30. Dacă pentru contemporani admirația lui Iorga pentru Mussolini și Italia fascistă era bine cunoscută,

un secol mai târziu ea a devenit un subiect fie aproape neștiut, fie tabu.

În al doilea rând, relația lui Iorga cu fascismul italian nu vorbește doar despre un om, ci și despre o întreagă generație. Iorga a fost *tipic* pentru acea parte din tinerii intelectuali formați la Iași la finalul secolului al XIX-lea și seduși mai întâi de socialism, apoi de naționalismul antisemit. El a fost reprezentativ pentru un curent de gândire european conservator care a respins modernismul, capitalismul și cosmopolitismul, și care a propus, în schimb, măsuri de conservare a „caracterului național“, de găsit în lumea satului, într-un trecut patriarhal presupus idilic. Iorga a fost și unul dintre acei naționaliști conservatori europeni despre care vorbea George L. Mosse, adică cei care, după Primul Război Mondial, s-au arătat tot mai dezamăgiți de carențele democrației și au fost tot mai atrași de experimentele autoritare și personalitățile așa-zis providențiale. Din rândul acestora, istoricul român a mai fost tipic pentru acei intelectuali de dreapta care au admirat fascismul italian, percependu-l ca soluție eficientă împotriva comunismului, sau a ceea ce înțelegeau a fi instabilitatea democrației.

Pe de altă parte, atitudinea politică și intelectuală a lui Iorga în legătură cu fascismul italian este cu atât mai interesantă cu cât a reprezentat și o *excepție* în rândul susținătorilor români tipici ai lui Mussolini. Istoricul a legitimat fascismul italian, dar a făcut-o într-un mod extrem de personal, printr-un exercițiu de pedagogie națională menit să îl înfățișeze publicului drept superior și complet diferit de extrema dreaptă românească (legionari), precum și de nazism. El nu s-a plasat consecvent sau complet nici de partea taberei politice moderate, nici de partea celei extremiste. Iorga divorțase politic de A.C. Cuza după Primul Război Mondial și căuta un mod de a participa la guvernare. El depășise etapa în care făcea opoziție virulentă de pe margine, ca la începutul carierei politice. Astfel, Iorga s-a poziționat diferit față de majoritatea simpatizanților români ai Ducelui, care admirau, de regulă, nu doar Italia fascistă, ci și Germania lui Hitler, dacă nu și Garda de Fier. În schimb, deși i-a simpatizat, pe lângă Mussolini, și pe alți lideri așa-zis providențiali, precum Eleftherios Venizelos și Józef Piłsudski, Iorga i-a criticat categoric pe Hitler și Stalin. Deși a fost

și francofil în privința politicii sale externe, el a pledat și pentru o apropiere politică de Italia fascistă.

Susținerea fascismului italian are o relevanță sporită tocmai pentru că este vorba despre Iorga. Erau mulți intelectuali în Europa și în România care criticau forma „goală” de conținut a democrației țării lor. Nu toți au avut un impact. Iorga nu era orice participant la viața politică sau la dezbaterile de idei. *Influența* sa asupra contemporanilor a fost covârșitoare. El a fost prezent simultan în mai toate sferile societății, într-o formă sau alta. Iorga a activat în nenumărate domenii, de la istorie, literatură, artă, teatru și jurnalism la politică internă și propagandă externă. Autoritatea sa era maximă. Dinamismul său era unic. Timp de cinci decenii, Iorga a predat și promovat tradiționalismul sămănătorist, naționalismul mesianic, proiectul unirii politice a tuturor românilor într-un singur stat, antisemitismul, solidaritatea în jurul Tronului, morala puritană, autoritatea, ordinea. Câteva mii de studenți, cursanți de la Văleni, cititori ai *Neamului Românesc* și ai altor publicații, sau chiar ai cărților sale de istorie, auditori ai prelegerilor de tot felul au devenit destinatarii acestor comandamente formulate de Iorga.

Autoritatea sa culturală s-a reflectat în mai toate direcțiile. Cu greu poate fi găsit un volum de memorii scris de vreun actor important al acelor vremuri, de la rege sau regină la prim-miniștri, de la parlamentari și ziariști până la artiști și intelectuali de tot felul, care să nu fi consemnat măcar o dată ce a susținut Iorga în legătură cu un eveniment semnificativ petrecut în țară sau în lume. Un cititor obișnuit de gazete din România interbelică, fie el și din provincie, nu putea rata întâlnirea cu numele lui în presa locală, ca să nu mai vorbim de cea națională, unde ar fi fost, probabil, imposibil. Iar aceste lucruri se întâmplau cel puțin o dată pe lună, dar de regulă săptămânal – dacă nu aproape zilnic –, timp de aproape o jumătate de secol. Fie că îi erau consemnate aparițiile editoriale, conferințele, disputele literare, piesele de teatru, călătoriile în diferite colțuri ale țării sau lumii, adunările cetățenești la care lua cuvântul, ședințele Ligii Culturale al cărei președinte a fost, interpelările în Parlament, speculațiile pe seama formării unui guvern pe care să îl prezideze sau din care să facă parte,

atacurile lansate de el sau care îl vizau, subscripțiile bănești pentru „ctitoriile“ culturale pe care le iniția, despre Iorga s-a scris, vorbit și citit la scară națională în România primelor patru decenii ale secolului XX. Rar a mai fost un intelectual atât de prezent în istoria și cotidianul țării sale precum a fost el. De aceea, faptul că nu doar niște tineri radicali antisemiți sau câteva figuri publice cu notorietate relativă, ci chiar o personalitate cu autoritatea lui Iorga s-a dedicat cu însuflețire promovării Italiei lui Mussolini la București i-a asigurat imaginii dictatorului de la Roma o respectabilitate considerabilă.

Cu prestigiul său, Iorga a legitimat în țară și peste hotare imaginea unui regim cu ambiții totalitare, admirând proiectul de *regenerare națională* propus de Mussolini italienilor. Iorga a crezut, totodată, în naționalism ca într-o religie. În plan extern, și-a dorit ca latinitatea să devină factor de coagulare și solidarizare cel puțin pentru Franța și Italia, cărora să li se alăture, în Est, România. Distanțarea istoricului de fascismul italian a intervenit spre finalul vieții și nu s-a datorat unei reevaluări intelectuale intrinseci. „Dezvrăjirea“ a venit ca urmare a tranșării unor opțiuni de politică europeană din partea guvernului fascist: revizionismul tot mai accentuat al lui Mussolini în favoarea Ungariei, formalizarea Axei Roma–Berlin și, mai ales, a anexării Austriei de către Germania nazistă. Finalul relației dintre Iorga și Italia a fost pe măsura autoiluzionării: în loc de blocul latin la care încă spera în 1939–1940, istoricul avea să trăiască să vadă Italia invadând Albania și participând la ocuparea Franței, pe urmele lui Hitler. *Italia pe care o vedem și Italia pe care n-o vedem*, dincolo de a fi titlul ultimei sale conferințe pe acest subiect, sintetizează foarte bine relația lui Iorga cu regimul lui Mussolini: era, cea din 1940, *o Italie fascistă pe care istoricul alesese să nu o vadă până atunci*.

Moartea sa violentă în mâinile unor fanatici legionari i-a conturat lui Iorga ipostaza de victimă a fasciștilor, și nu doar în perioada comunistă. Or cine a murit asasinat de fasciști nu putea fi decât antifascist, am tinde să credem. O discuție onestă, care să îl pună pe Iorga într-o relație de afinitate cu un regim fascist, a părut o impietate. Dar acest mod de a privi lucrurile este valabil doar pentru cine ar vrea să îl încadreze pe Iorga în gândirea maniheistă de tip „bun–rău“ sau „erou–călău“. Re-